JYX JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO UNIVERSITY OF JYVÄSKYLÄ

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Pennanen, Lea

Title: Omat nimet kirjoissa? : tekijänoikeus ja lapsen oikeus tekijyyteen

Year: 2019

Version: Published version

Copyright: © Nuorisotutkimusseura ja tekijä, 2019

Rights: In Copyright

Rights url: http://rightsstatements.org/page/InC/1.0/?language=en

Please cite the original version:

Pennanen, L. (2019). Omat nimet kirjoissa? : tekijänoikeus ja lapsen oikeus tekijyyteen. In P. Venäläinen, J. Lindholm, S. Kairavuori, T. Pusa, & S. Ylönen (Eds.), Jälkikuvia, kuvan jälkiä : lasten ja nuorten taiteen tallentaminen ja tutkiminen (pp. 63-85). Nuorisotutkimusseura. Nuorisotutkimusverkoston julkaisuja, 222.
https://www.nuorisotutkimusseura.fi/images/julkaisuja/jalkikuvia_-_verkkoon.pdf

Omat nimet kirjoissa?

Tekijänoikeus ja lapsen oikeus tekijyyteen

Lea Pennanen

Suomen oikeusjärjestyksessä lapsi on itsenäinen oikeuksien haltija. Tämä tarkoittaa muun muassa sitä, että lapsella on myös laillisesta huoltajastaan riippumattomia oikeuksia ja mahdollisuus vaatia niiden toteutumista. (Hakalehto 2018, 5.) Lasten oikeudet on turvattu kansallisessa lainsäädännössä, kuten perustuslaissa, sekä kansainvälisissä ihmisoikeussopimuksissa, kuten vuonna 1989 hyväksytyssä YK:n lapsen oikeuksien yleissopimuksessa. Tämä sopimus oli lasten oikeuksien kannalta merkittävä uudistus maailmanlaajuisesti, ja Suomessa se tuli lakina voimaan vuonna 1991. (Hakalehto 2018, 1; Nieminen 2010, 29.) Taiteen ja kulttuurin tutkimuksen kannalta merkittävää on, että yleissopimuksessa määritellään myös lasten kulttuuriset oikeudet, eli oikeus ilmaisunvapauteen esimerkiksi taiteen muodossa sekä oikeus vapaasti osallistua kulttuurielämään ja taiteisiin (Yleissopimus lapsen oikeuksista 60/1991 § 13 ja § 31). Näiden oikeuksien lisäksi lasten taiteellista toimintaa koskee myös tekijänoikeus, joka tarkoittaa kirjallisen tai taiteellisen teoksen tekijän yksinomaista oikeutta määrätä teoksestaan (Tekijänoikeuslaki 404/1961 § 1 ja § 2). Tekijänoikeuslainsäädännössä ei puhuta erikseen lapsista tai aikuisista – tekijänoikeudella ei ole ikärajaa. Teoksen luonut henkilö saa oikeuden haltuunsa automaattisesti, ja tekijällä on myös yksinoikeus päättää, miten hänen teostaan käytetään. Olennaista tekijänoikeudessa on teoskynnys: tekijänoikeuden suojaa nauttii teos, joka on itsenäinen, alkuperäinen ja omaperäinen. (Leppämäki 2006, 17.) Tekijänoikeudessa ei kuitenkaan määritellä taiteen esteettistä laatua tai sitä, mikä on taideteos (mt., 29). Toinen keskeinen seikka teoskynnyksen lisäksi on tekijän ilmoittaminen, josta tekijänoikeuslaki (404/1961 § 3) sanoo näin: ”Kun teoksesta valmistetaan kappale tai teos kokonaan tai osittain saatetaan yleisön saataviin, on tekijä ilmoitettava sillä tavoin kuin hyvä tapa vaatii”. Hyvää tapaa ei laissa kuitenkaan ole tarkemmin määritelty.

Jos tarkastellaan yleisön saataville tuotuja, lasten tekemiä taideteoksia, on tekijän ilmoittamisen tapoja monenlaisia. Joskus tekijän nimeä ei

mainita lainkaan, joskus tekijästä kerrotaan pelkästään vaikkapa etunimi tai ikä. Käytännöt siis vaihtelevat, mutta miksi näin on ja mikä kaikki ilmoittamistavan valintaan vaikuttaa? Millaisia kytköksiä tekijänimellä ja sen valinnalla on lapsen oikeuksiin? Tässä artikkelissa tarkastelen lasten taiteen julkaisemiseen liittyviä käytänteitä taiteen perusopetuksessa lapsen tekijyyden sekä tekijänoikeuden näkökulmasta. Kysyn, millä tavalla tekijä ilmoitetaan eli nimetään lasten taideteosten julkaisemisen yhteydessä esimerkiksi taidekoulun näyttelyissä tai verkko- ja paperijulkaisuissa, sillä tekijänoikeuskysymyksissä keskeistä on teoksen julkinen esiin tuominen ja esittäminen. ”Teos katsotaan tekijänoikeuslain 8 §:n mukaan julkistetuksi, kun se luvallisesti on saatettu yleisön saataviin. [...] Julkaistuksi teos katsotaan, kun sen kappaleita on tekijän suostumuksella saatettu kauppaan tai muutoin levitetty yleisön keskuuteen.” (Tekijänoikeusneuvoston lausunto 1988:2.) Lisäksi kysyn, kuka tai ketkä nimeämiskäytännöistä päättävät ja millaisiin kysymyksiin törmätään, kun lasten taidetta tuodaan julkisesti esiin. Oletukseni on, että lasten taiteen julkaisemiseen liittyy vaihtelevia käytäntöjä sekä monimutkaisia eettisiä kysymyksiä, joita taiteen perusopetuksen toimijat ratkaisevat eri tavoin, sillä yleispäteviä, yhteisesti jaettuja toimintamalleja tai sääntöjä ei ole olemassa.

Lähestyn aihetta taiteen ja kulttuurin tutkimuksen näkökulmasta sekä taiteen perusopetuksen kentällä tapahtuvan työn suunnasta taidekasvatuksen tutkijana. En siis pyri lainopillisesti kattavaan tai juridisesti ohjeistavaan tulkintaan lapsen tekijänoikeudesta, vaikka käsittelenkin artikkelissani lakitekstejä. Rajaan lakien käsittelyn siten kuin se on lapsen tekijyyden kannalta mielestäni riittävää, eli en yritä tavoittaa kaikkia mahdollisia näkökulmia esimerkiksi tekijänoikeudesta. Koen tekijänoikeusnäkökulman silti tarpeelliseksi, sillä ajattelen, että sen kautta on mahdollista tuoda lapsen kulttuurisia oikeuksia vahvistava näkemys lasten taidetta koskevaan keskusteluun ja toimintaan.

Lasten taiteella tarkoitan tässä yhteydessä alle 18-vuotiaiden tekemiä verbaalisia ja visuaalisia taideteoksia (sana- ja kuvataide), jotka ovat syntyneet taiteen perusopetuksen toiminnassa. Tässä artikkelissa en osallistu keskusteluun siitä, mikä on taidetta ja mikä ei, mutta tiedostan, että taiteen määritelmä ei ole yksiselitteinen ja että taidemaailma ei aina tunnusta taidekasvatuksen piirissä syntyneitä tuotoksia taiteeksi (Pääjoki 2006, 58). Lasten taide käsitteenä on oma tutkimuskohteensa, jonka merkityksistä käydään taiteen tutkimuksessa jatkuvaa neuvottelua (ks. esim. Manojlo

2014 sekä Päivi Venäläisen kirjoittama johdantoluku tässä julkaisussa). Taiteen perusopetuksen kontekstin olen valinnut siksi, että taiteen perusopetuksen toimijat ovat ammattimaisesti tekemisissä lasten taiteen ja sen julkaisemisen kanssa, joten oletan heillä olevan myös kokemusta julkaisukäytänteistä ja niihin liittyvistä kysymyksistä.

Artikkelin aineisto on kerätty sähköpostikyselyllä ja sähköisellä kyselylomakkeella[1], joiden kysymykset koskivat lasten taideteosten nimeämistä, päätöksentekoa sekä ongelmia, ristiriitatilanteita ja eettisiä kysymyksiä. Vastaajia oli yhteensä 16, ja he edustavat suomalaisia taiteen perusopetuksen toimijoita: taidekouluja, yhdistyksiä, kansalaisopistoja ja lastenkulttuurikeskuksia. Ennen vastausten analyysia kerron, millä tavalla lähestyn tekijyyttä ja tekijänoikeutta sekä esittelen tarkemmin tutkimusaineiston ja käyttämäni analyysimenetelmän.

NÄKÖKULMIA TEKIJYYTEEN JA TEKIJÄNOIKEUTEEN

Vaikka artikkelissani on tekijänoikeudellinen näkökulma, en viittaa tekijään pelkästään juridisessa mielessä. Puhun tekijästä ensisijaisesti taiteen tutkimuksen kontekstissa, jossa kyseinen käsite on tutkimusalasta ja aikakaudesta riippuen saanut monenlaisia, usein kovin abstrakteja merkityksiä. Tässä yhteydessä tarkoitan tekijällä empiiristä tekijää, fyysistä henkilöä, joka on luonut tai tehnyt taideteoksen. Tekijyyskäsityksessäni keskeistä on tekijänimi ja sen merkitys tekijyyden olemassaololle. Kirjallisuudentutkija Kaisa Kurikan (2013, 113) mukaan ”Tekijänimi on aina valinta, joten se omalta osaltaan toimii tekijyyden ilmaisuna”. Kärjistetysti voisi todeta, että ilman tekijänimeä ei ole tekijää: ”tekijänimi toimii säätelevänä mekanismina, joka määrittelee kuka kuuluu tekijöiden joukkoon ja kuka suljetaan sieltä pois” (Kurikka 2013, 125). Kurikka puhuu ammattikirjailijoiden tekijänimistä ja kirjallisuusinstituutiosta, mutta mielestäni myös lapsitekijyyden ilmaisuun liittyy konkreettinen tekijänimi ja sen valinta. Olennainen ero aikuistekijyyteen verrattuna on se, tekeekö tekijänimen valinnan lapsi itse vai joku muu.

1 Sähköpostikyselyssä ja sähköisessä kyselylomakkeessa oli samat kysymykset. Kyselylomake on artikkelin liitteenä.

Käyttämällä tekijyyden käsitettä teen tietoisen valinnan, sillä lasten taiteen yhteydessä yleisempi käsite on taiteellinen toimijuus (esim. Pääjoki 2011; Setälä & Tiainen-Niemistö & Vesikansa 2016). Myös taiteen perusopetuksen laajan oppimäärän opetussuunnitelman perusteissa (2017) lapsesta puhutaan toimijana, ei tekijänä. Poikkeuksen tähän tekee sanataide, joka myös ainoana yhdeksästä taiteen perusopetuksen taiteenalasta on tuonut taiteen julkaisemisen ja julkisuuden osaksi oppiaineen tavoitteita, sisältöjä ja arviointia (Taiteen POPS 2017, 54–56). Tekijänoikeus mainitaan kertaalleen opetussuunnitelman yhteisissä tavoitteissa toimintakulttuurin yhteydessä. Sananvapauden ja yksityisyyden suojan ohella tekijänoikeuden kerrotaan olevan oikeudellisesti suojeltu etu, jonka tuntemiseen yhteisen toimintakulttuurin tulisi ohjata (mt., 14). Myöhemmin tekijänoikeuteen ei enää viitata sellaisenaan eikä tarkemmin eritellä sitä, millä tavoin opetuksessa ohjataan sen tuntemiseen.

Tekijänoikeus on immateriaalioikeuden osa-alue, jossa on kyse henkisestä omaisuudesta (Leppämäki 2006, 16). Suomen tekijänoikeuslaki (404/1961) sisältää sekä taloudellisia että moraalisia oikeuksia. Moraaliset oikeudet liittyvät vahvemmin tekijänoikeuden mannereurooppalaiseen teoriaperinteeseen, joka painottaa tekijänoikeuden oikeuttamista yksilön henkilökohtaisten tarpeiden ja tekijäpersoonan suojan kautta. Angloamerikkalainen tekijänoikeusperinne puolestaan korostaa ennen kaikkea tekijän taloudellisia oikeuksia ja yhteiskunnallista hyötyä. (Leppämäki 2005, 7; Leppämäki 2006, 28.) Taloudellisen hyödyn tavoittelu on myös arkikäsityksessämme keskeinen peruste tekijänoikeuden olemassaololle: koska taiteilija voi saada teoksistaan rahaa, on tärkeää suojata tekijyys ja omistajuus lailla. Lapset kuitenkin harvemmin tekevät kustannussopimuksia sanataideteoksistaan tai myyvät öljyvärimaalauksiaan, joten lasten tekijänoikeuden merkitystä ei välttämättä ole mielekästä tarkastella ainoastaan taloudellisena oikeutena. Toinen peruste tekijänoikeuden olemassaololle on henkisen omaisuuden saatavuus eli se, että meillä kaikilla on ihmisoikeuksien yleismaailmallisen julistuksen (1948 § 27) mukaan oikeus nauttia taiteista ja päästä osalliseksi tieteen saavutuksista. Tämä oikeus käsittää sekä oikeuden taiteen tekemiseen että vastaanottamiseen, eli näkökulma on tekijää laajempi. Tekijänoikeuden toteutumisen voidaankin nähdä vaikuttavan myönteisesti koko yhteiskunnan kehitykseen. (Leppämäki 2006, 17–19.) Kysymys lasten taiteesta ja tekijänoikeudesta kietoutuu mielestäni juuri tähän. Jos ajatellaan

Leppämäen tapaan, että tekijänoikeuden yhtenä tavoitteena on taiteiden edistäminen yhteiskunnassa, koska se vaikuttaa myönteisesti yhteiskuntaan ja sen kehitykseen (mt., 27), ajatellaanko näin myös lasten taiteen osalta, ja halutaanko lasten tekijyyttä ja tekijänoikeuden toteutumista sen myötä tukea?

AIEMPAA TUTKIMUSTA LASTEN TAITEESTA JA TEKIJÄNOIKEUDESTA

Kansainvälistä tutkimusta lasten taiteen ja tekijänoikeuden yhteyksistä ei käsittääkseni ole tehty, mikä saattaa johtua esimerkiksi tekijänoikeuden monimutkaisesta luonteesta tai siitä, että tekijänoikeudessa painotetaan eri maissa hieman eri asioita. Esimerkiksi Yhdysvalloissa tekijänoikeuden keskiössä ovat taloudelliset seikat, erityisesti laittoman kopioinnin estäminen. (Leppämäki 2006, 18.) Lapsen oikeuksiin ja YK:n yleissopimukseen liittyvää tutkimusta sen sijaan on runsaasti (esim. Alderson 2017), ja muutama tutkimus on tehty myös niin sanotuista kulttuurisista oikeuksista eli yleissopimuksen artikloista 13 ja 31 (esim. Karlsson Häikiö 2017; Terreni 2013). Kulttuuriset oikeudet ovat kuitenkin melko harvinainen tutkimuskohde, kenties siksi, että muita oikeuksia pidetään tärkeämpinä. Taidekasvatuksen piirissä on kuitenkin tuotu esiin myös toisenlaisia näkökulmia. Esimerkiksi F. Robert Sabolin (2017, 10) mukaan ilman osallisuutta taiteisiin ja taidekasvatukseen ihminen jää ulkopuoliseksi tai jopa kansalaisena vajaavaltaiseksi visuaalisiin järjestyksiin perustuvassa nyky-yhteiskunnassamme.

Suomessa lasten taiteellista tekijyyttä ja toimijuutta on tutkittu jonkin verran (esim. Rissanen & Mustola 2017; Pennanen 2014; Stolp 2011; Pääjoki 2011), mutta tietojeni mukaan ei erityisesti tekijänoikeuden näkökulmasta. Tämän julkaisun ja sen taustalla olevan Lasten ja nuorten taidekeskuksen säätiön hankkeen myötä tätä tutkimuksellista aukkoa pyritään kuromaan umpeen. Lasten taiteeseen liittyvät eettiset kysymykset ja lasten oikeudet kulttuurin tuottajina ovat julkaisun keskeisiä näkökulmia, kuten Raisa Laurila-Hakulinen esipuheessa mainitsee.

Hyödyllinen teos aiheelleni on ollut Laura Leppämäen väitöskirja *Tekijänoikeuden oikeuttaminen* (2006). Leppämäki tarkastelee tekijänoikeuden kysymyksiä nykytaiteen parissa oikeusfilosofisesti ja lähestyy

tekijänoikeutta myös taiteen filosofian ja estetiikan teorioita hyödyntäen. Tärkeänä lapsitekijyyden kannalta voi pitää Leppämäen pohdintaa tekijänoikeuden merkityksestä ja oikeutuksesta niin sanotuilla marginaaliryhmillä, joilla ”ei ole taiteen kentällä samanlaista asemaa tai statusta kuin perinteisesti korkean taiteen edustajiin liitetään”. Esimerkkeinä ovat muun muassa ITE-taide ja Art Brut, joiden tekijät on Leppämäen mukaan haluttu taidemaailmassa unohtaa ja joille itselleen tekijänoikeus ei välttämättä merkitse mitään. Tällainen uudenlainen tekijyys asettaa haasteita myös tekijänoikeudelle. (Leppämäki 2006, 33.) Suhteessa tekijänoikeuteen lapset voi rinnastaa mainittuihin marginaaliryhmiin, vaikka Leppämäki ei lasten taiteesta puhukaan. Lapsilla ei ole vakiintunutta tekijän asemaa taiteen kentällä eikä välttämättä tietoa, ymmärrystä tai kiinnostusta tekijänoikeuteen. Myös lasten taide ja tekijyys asettavat tekijänoikeuden rajat koetukselle.

KATSE KOHTI TAIDEKASVATUKSEN KENTTÄÄ

Keväällä 2018 lähestyin taiteen perusopetuksen ammattilaisia sähköpostikyselyllä tavoittaakseni alan toimijoiden näkemyksiä eettisistä kysymyksistä ja päätöksistä, sillä olin omassa työssäni havainnut tarvetta tällaiselle keskustelulle. Samana keväänä pidin saamieni vastausten pohjalta konferenssiesitelmän lasten taiteen nimeämisestä ja tekijänoikeuksista Lapsuudentutkimuksen päivillä Jyväskylässä, ja sain esitelmäni jälkeen runsaasti palautetta. Palautteiden mukaan aihe koetaan tärkeäksi, eettiset kysymykset vaivaavat taidekasvattajia, mutta valmiita vastauksia ei ole. Tätä artikkelia varten keräsin uuden aineiston sähköisellä kyselylomakkeella, sillä aiempaan sähköpostikyselyyni olin saanut vain viisi vastausta, eikä valmista aineistoa aiheesta ollut saatavilla. Kyselylomakkeessa oli sekä avoimia kysymyksiä että monivalintakysymyksiä. Monivalintakysymyksissä valmiiden vastausvaihtoehtojen jälkeen oli avoin vaihtoehto (”Muu”). Avoimella vaihtoehdolla pyrin tavoittamaan niitä vastausmahdollisuuksia, joita en ehkä tullut ajatelleeksi lomaketta laatiessani.

Lähetin kyselylomakkeen 49 suomalaiselle yhdistykselle, taidekoululle, kansalaisopistolle tai lastenkulttuurikeskukselle, jotka järjestävät taiteen perusopetusta. Vastauksia sain määräaikaan mennessä yhteensä 11 kappaletta. Lisäksi aineistossa on mukana neljä konferenssiesitelmää varten

saamaani sähköpostivastausta. Vastaajista kuusi edustaa kuvataidekoulua, viisi sanataidekoulua ja viisi yleistä taidekoulua, lastenkulttuurikeskusta tai muuta taiteen perusopetuksen toimijaa. Yhteensä vastauksia on 15 kappaletta[2] mutta vastanneita toimijoita 16 sen vuoksi, että yksi vastauksista sisälsi kahden eri toimijan näkemykset. Vastausten vähäisen määrän vuoksi aineistoa ei voi pitää kattavana otoksena eikä tuloksia yleistettävinä. Toisaalta vastaajat ovat eri puolelta Suomea, mikä tuo aineistoon maantieteellistä edustavuutta: aineisto ei kerro esimerkiksi ainoastaan pääkaupunkiseudun toimintakulttuurista. Artikkelini tarjoaa siis pienen, mutta kuvaavan katsauksen siihen, miten taiteen perusopetuksen kentällä tällä hetkellä toimitaan ja millaisia ongelmia kohdataan.

Vastausten analyysimenetelmänä käytän aineistolähtöistä teemoittelua (Saaranen-Kauppinen & Puusniekka 2006). Hain aineistosta vastauksia tutkimuskysymykseeni eli siihen, millaisia käytänteitä lasten taiteen julkaisemiseen liittyy ja miten nämä käytänteet suhteutuvat lasten tekijyyteen, kulttuurisiin oikeuksiin ja tekijänoikeuteen. Käytänteiden ja oikeuksien toteutumisen suhde on analyysini pääteema ja punainen lanka, joka ohjaa myös aineiston tulkintaa teoriasidonnaisen analyysin periaatteiden mukaisesti: lapsen oikeudet, tekijyys ja tekijänoikeus ovat analyysini teoreettisia kytkentöjä, mutta analyysi ei suoraan pohjaudu niihin (Eskola 2018, 213). Alun perin aioin jäsentää aineiston analyysin kyselylomakkeen mukaiseen käsittelyjärjestykseen, mutta vastauksia lukiessani havaitsin, että toiset avokysymykset olivat tuottaneet pitkiä vastauksia, toisiin taas oli vastattu kovin niukasti. Päädyin siten yhdistelemään kyselylomakkeen kysymyksiä teemoiksi vastausten mukaan. Tällä tavalla analyysin alateemoiksi muotoutuivat ne aihepiirit, joista vastauksissa oli kirjoitettu eniten, eli tekijän ilmoittamisen tavat ja käytänteet sekä päätöksenteko, ongelmat ja eettiset kysymykset. Keskityn analyysissani niihin näkökulmiin, joita vastaajat ovat tuoneet esiin avovastauksissaan. Osaa näkökulmista en etukäteen olisi pitänyt kovin keskeisinä, kuten kysymystä tekijän iän ilmoittamisesta tai tietosuoja-asetuksesta. Aineisto siis ohjasi minut analysoimaan niitä seikkoja, joita vastaajat pitivät tärkeinä, vaikka ne olisivatkin olleet odotusteni vastaisia.

2 Vastaukset on numeroitu sitaattien yhteydessä (V1, V2 ja niin edelleen).

TEKIJÄN ILMOITTAMISEN TAPOJA JA KÄYTÄNTEITÄ

Tekijänoikeuslain mukaan teoksen tekijä on ilmoitettava hyvän tavan mukaisesti, kun teos tuodaan yleisön saataville (Tekijänoikeuslaki 404/1961 § 3). Mainittua hyvää tapaa ei ole missään yksiselitteisesti määritelty, ja aineistoni perusteella lasten taiteessa tekijän ilmoittamisessa onkin runsaasti erilaisia käytänteitä. Eniten mainittuja olivat etu- ja sukunimen käyttäminen (4) sekä ryhmän nimen käyttäminen (3). Lisäksi nimeämistavan ilmoitettiin vaihtelevan tilanteen, julkaisuyhteyden tai tekijän tai hänen huoltajansa toiveiden mukaan (4). Sen sijaan sukupuoli ja ikä -malli vaikuttaa kyselyn perusteella vanhentuneelta käytännöltä, ja yhdessä vastauksessa tätä perusteltiin kahdella eri tavalla: teoksen tulkinnan kannalta ja lapsen sukupuoli-identiteetin kannalta.

> Päädyimme pelkkään ikään [tekijän nimeämisen tapana] myös siksi, että erään sanataideopettajan mielestä ”poika, 5” olisi ollut tekstin tulkintaa ohjailevaa. (V13)

> Sanataideopettaja arveli, että hänen ryhmässään oli lapsia, jotka eivät suoranaisesti samastuneet kumpaankaan sukupuoleen. Siksi ei käytetty ”tyttö” tai ”poika” -kategorioita. (V13)

Taiteen perusopetuksen opetussuunnitelman arvoperustaan kuuluu sukupuolten tasa-arvon edistäminen ja sukupuolen moninaisuuden kunnioittaminen (Taiteen POPS 2017, 10), joten sukupuolen mainitseminen on jo lähtökohtaisesti perusteetonta. Edellisistä vastauksista ensimmäisessä esiin tuleva näkemys siitä, että sukupuolen (ja iän) kertominen ohjailee tulkintaa, on kiinnostava, mutta tätä ei vastauksessa avata sen enempää. Kysymys tekijän iästä kirvoitti joka tapauksessa runsaasti keskustelua vastaajissa. Vastaukset olivat pidempiä kuin muut kyselyn avovastaukset, ja syitä eriteltiin sekä ratkaisuja perusteltiin monipuolisesti. Vastauksissa korostuivat kehitykseen ja taitotasoon liittyvät argumentit tai yleisemmin ”pedagogiset syyt”. Ikä halutaan kertoa, koska pidetään tärkeänä tuoda esiin lasten taidollista kehitystasoa ja kehittymistä taideopintojen aikana. Samalla tuotiin esiin myös taiteen tulkintaan liittyviä merkityksiä.

> Pedagogisista syistä on mielenkiintoista tietää, minkä ikäinen tekijäon teoksen tekohetkellä ollut. (V14)

> Ikä kertoo myös kuvasta, teknisestä osaamisesta ja aihemaailmasta. (V5)

> Ikä päätettiin pitää mukana siksi, että katsojan on helpompi ottaa tarina todesta ja vaikuttua, kun tietää, minkä ikäinen lapsi sitä on kertomassa. Ikä on tärkeä tulkintaa ohjaava tekijä. Lisäksi katsoja voi huomata, miten lapset kehittyvät iän mukana.(V13)

> Jos kyseessä on isompi näyttely, jossa teoksien yhteydessä halutaan selittää käytetystä tekniikasta yms. aiheesta, on loogista merkitä minkä ikäiset ovat teoksen tehneet. (V6)

Iän mainitseminen tekijän ilmoittamisen yhteydessä näyttäisi siis liittyvän taiteen perusopetuksen ominaispiirteisiin, onhan kyseessä instituutio, joka tarjoaa ”tavoitteellista ja tasolta toiselle etenevää” opetusta, jonka tavoitteena on ”kehittää taiteenalalle ominaista osaamista” (Taiteen POPS 2017, 10). Opetuksen myötä oppilas harjoittelee, edistyy, kehittyy ja oppii, joten on luonnollista, että tätä prosessia tuodaan esiin konkreettisesti kertomalla oppilaan ikä tai ikäryhmä. Mikäli aineisto olisi toisenlainen, voisi ikäkysymystä tarkastella toisin, tai voi myös olla, ettei iän kertomista koettaisi lainkaan olennaiseksi asiaksi. Huomionarvoinen on alla oleva vastaus, jossa lasten kirjoittamia tekstejä verrataan aikuisten tekemiin.

> Haluamme tuoda esiin lasten ja nuorten ikään nähden korkeaa kirjoittamisen taitotasoa, jonka nuoret tekijät ovat saavuttaneet. Jopa alle 12-vuotiaat lapset kirjoittavat tekstejä, joita voisi pitää aikuiskirjoittajan tekeminä. (V2)

Tässä vastauksessa lapsen taiteellinen (kirjallinen) ilmaisu käsitetään kehittymisenä kohti aikuismaista ilmaisua, jolloin lasten tuotoksia verrataan aikuisten tuottamaan taiteeseen. Aikuisen tekemä on oletusarvoisesti laadukkaampaa, ja aikuistaiteen tason saavuttaminen tekee lasten teoksista arvokkaita. Tällainen taide- ja lapsikäsitys on ongelmallinen lapsen tekijyyden kannalta, sillä saman logiikan mukaisesti lapsitekijä on ikään kuin tulemisen vaiheessa, vasta matkalla kohti aikuista, oikeaa tekijyyttä. Kuten Päivi Venäläinen toteaa tämän julkaisun johdantoluvussa, kysymys tekijyydestä on sidoksissa taidekäsitykseen. Ikäkausi- ja kehitysteorioita onkin kritisoitu taidekasvatuksen piirissä, ja niitä on laajennettu esimerkiksi kollektiivisen ja sosiokulttuurisen taidekäsityksen avulla (esim. Manojlo 2014; Schulte & Thompson 2018; Sunday 2015).

Vastauksista on luettavissa myös yleisösuhteen tärkeys: tekijän ikä ilmoitetaan yleisön vuoksi, ei tekijän itsensä. Ikä ohjaa taiteen vastaanottoa, katsojan tai kokijan tulkintoja, tunteita ja arvostusta. Onko tekijän ilmoittamisen tapa lopulta merkityksellinen yleisön vai tekijän itsensä kannalta? Voiko teoksen esteettistä arvoa puntaroida suhteessa tekijän ikään? Kysymykset yleisösuhteesta, taiteen vastaanotosta, kokemisesta ja tulkinnasta menevät niin syvälle estetiikkaan ja taidefilosofiaan, ettei niitä ole mahdollista tässä artikkelissa pohtia. Aineistossa kuitenkin näyttäisi riittävän ammennettavaa muustakin kuin tekijyyden näkökulmasta.

Eräässä vastauksessa iän ilmoittamiselle annettiin varsin arkipäiväinen ja käytännönläheinen syy, joka viittaa tekijänoikeuden hyötynäkökulmaan: taideobjektin arvo on siinä taloudellisessa hyödyssä, jonka tekijä tai omistaja siitä saa (Leppämäki 2005, 7). Tässä tapauksessa omistajuus, tai ainakin hyöty, on kuitenkin instituutiolla, jonka oppilaana lapsi taidetta tekee.

> Ikää ei mainita, mutta ryhmän nimi antaa osviittaa oppilaan iästä. Ryhmän nimi mainitaan, koska julkaisut / näyttelyt ovat osa markkinointiamme ja haluamme kuitenkin tuoda esille lasten ja nuorten taidokkuutta ja kehitystä. (V8)

Taidekoulujen rahoitus ja sitä kautta toimintamahdollisuudet ovat usein riippuvaisia oppilasmääristä. Jotta oppilaita saadaan, on koulua mainostettava ja markkinoitava. Erilaiset julkaisut ja näyttelyt ovat oivallinen väylä tähän, ja silloin on tärkeää tuoda esiin, että taidekoulussa opiskelleet todella ovat oppineet jotain, kehittyneet taidollisesti ja teknisesti valitsemallaan taiteenalalla. Eräänlaiseksi vastakohdaksi tälle perustelulle asettuu toinen, jossa iän ilmoittamista perusteltiin lasten taiteen näkyväksi tekemisellä.

> Toiseksi on myös tärkeää, että (sekä lapsi- että aikuisyleisö) tietää kyseessä olevan nimenomaan lapsen kirjoittama teksti, sillä lasten tekstit saavat arjessamme valitettavan vähän näkyvyyttä. Näin lapsikirjoittajat toimivat myös esikuvina ja innoittajina ikätovereilleen. (V2)

Tämä vastaus on aineistossani lähes ainoa, jossa asiaa perustellaan lapsitekijän ja -kokijan näkökulmista. Muissa vastauksissa korostuvat (aikuis) yleisöön tai instituutioihin liittyvät näkökulmat. Havaintoa voi tarkastella angloamerikkalaisesta tekijänoikeusperinteestä käsin. Sen mukaan tekijän-

oikeus ei ole ainoastaan yksilön oikeus, vaan sillä on myös yhteiskunnallista merkitystä, jolloin yksityiset ja julkiset intressit kohtaavat (Leppämäki 2005, 9). Lasten taiteen julkaiseminen jonkin instituution toiminnan yhteydessä ja sen edistämiseksi ikään kuin yhdistää yksityiset ja julkiset intressit. Tällöin on kuitenkin entistä tärkeämpää huolehtia siitä, että myös yksityisen tahon eli lapsitekijän oikeudet toteutuvat. Juridisessa mielessä oikeudet taideteokseen voivat myös jakautua yksilön ja instituution kesken, sillä varsinainen tekijänoikeus on eri asia kuin omistusoikeus teoskappaleeseen. Tekijänoikeuslain (404/1961 § 27) mukaan teoksen kappaleen luovutukseen ei sisälly tekijänoikeuden luovutus. Taideteoksen omistusoikeus ja tekijänoikeus voivat siis olla eri henkilöillä tai tahoilla.

Niin ikään nimen ja iän ilmoittamista pohtii eräs vastaajista, jonka mukaan mielipide tai ajatus on tärkeä, ei niinkään se, kuka sen on esittänyt.

> Viime vuonna meillä oli sanataidenäyttely lasten tarinoista ja niiden kuvista lasten oikeuksien viikolla lastenoikeuksien teemoista [--]. Päätimme silloin julkistaa vain iän, ”seitsemänvuotias”. Mukana oli tällöin monia sanataideryhmiä ja ajattelimme, että näyttelyn perusidea on se, että lasten tarinat ja mielipiteet tulevat näkyville, ei niinkään se, kuka juuri tämän ajatuksen on sanonut. (V13)

Kyseisessä sanataidenäyttelyssä tekijän ikä oli julkistettu mutta nimeä ei. Ratkaisu vaikuttaa hieman ristiriitaiselta suhteessa näyttelyn aiheeseen, lapsen oikeuksiin. Tekijyyden kannalta tekijänimi on tärkeä, mutta aineistoni perusteella vaikuttaa siltä, että lasten taiteessa ikä on tekijänimeä merkittävämpi tekijyyden ilmaisun muoto. Iän ilmoittamisella halutaan ehkä korostaa sitä, että kyseessä on nimenomaan lasten tekemä taide, mutta nimen julkistamisessa ollaan varovaisia tai nimeä ei pidetä niin olennaisena. Lapsitekijä on siis eräänlainen geneerinen lapsi, oman ikäryhmänsä edustaja. Yhdessä vastauksessa kanta nimen ilmoittamiseen muotoiltiin kuitenkin jämäkästi: ”Tekijällä oikeus saada nimensä näkyviin” (V15).

PÄÄTÖKSENTEKOA, ONGELMIA JA EETTISIÄ KYSYMYKSIÄ

Kaisa Kurikan (2013, 113) mukaan tekijänimi on valinnanvarainen, ja erilaisia vaihtoehtoja on runsaasti, esimerkiksi ortonymia (omanimisyys), pseudonymia (salanimisyys) tai vaikkapa mononymia (yksi nimi

tekijäryhmälle). Lasten taiteessa erilaisia vaihtoehtoja on myös siinä, kuka tekijänimestä saa päättää. Aina se ei ole tekijä itse, sillä aineistoni vastaajista enemmistö jättäisi päätöksenteon aikuisille, eli nimeämiskäytännön päättävät joko instituutiota edustavat aikuiset, kuten taidekoulun opettajat (4), tai lapsitekijän huoltajat (4). Kolmessa vastauksessa päätöksestä neuvotellaan yhdessä lapsen ja hänen huoltajansa kanssa ja kahdessa pelkästään lapsen kanssa. Vain kahdessa vastauksessa oli valittu vaihtoehto ”lapsitekijä saa itse päättää”. Avovastauksissa lasten kuulemista ja päätösvaltaa korostettiin kuitenkin monisanaisesti.

> Viime vuonna teimme kirjavinkkauksia you tubeen, vanhemmat olivat antaneet suostumuksen videon julkaisemiseen. Video julkaistiin. Seuraavan kerran kun näimme lapsia, he pyysivät, että ottaisimme videon pois you tubesta, näin tehtiin eikä erikseen kuultu tässä vanhempia.Kirjavinkkivideoissa lapset ovat itse päättäneet, millä nimellä ja kuinka monella nimellä ovat teoksessa mukana. (V13)

> Jos lapsi itse on kirjoittanut nimen teoksen etupuolelle, emme peitä sitä, mutta voimme keskustella lapsen kanssa haluaako hän nimensä näkyvän esim. kevätnäyttelyyn menevän teoksen yhteydessä. (V7)

> Jos oppilas itse haluaa esiintyä nimettömänä, voidaan tekstiin liittää oppilaan toiveen mukainen määre: nimetön / tyttö 10v / poika 8v / nimimerkki. (V4)

> Nimien ja teosten/tekstien julkaisukäytännöistä on sovittu yleensä ryhmässä, lisäksi jokaisen lapsen osalta on varmistettu myös lapsen oma halukkuus oman nimen julkaisuun teoksen/tekstin yhteydessä. Näkyvillä voi olla esim. koko nimi tai vain etunimi sekä ikä/luokka-aste ja lapsen koulu/päiväkoti/taideryhmä. Mikäli lapsi haluaa teoksen nimettömänä tai nimimerkillä julkaisukanavalle tai näyttelyyn, on tätä toivetta kunnioitettu. (V12)

Lasten toiveita siis kuunnellaan ja heidän päätöksiään kunnioitetaan. Huoltajille annetaan silti runsaasti päätösvaltaa, vaikka toisaalta huoltajien vaatimukset ja odotukset mainitaan myös yhdeksi ongelmia tuottavaksi alueeksi. Erilaisia ongelmia, ristiriitoja ja eettisiä kysymyksiä lasten taiteen julkaisemisen yhteydessä on kokenut noin puolet vastaajista (8). Avovastauksissa kuvataan monenlaisia tilanteita arkipäiväisistä käytännön pulmista monimutkaisiin eettisiin pohdintoihin. Huoltajat mainitaan tässä yhteydessä useimmiten sen vuoksi, että heidän vaatimuksensa ovat

ristiriidassa joko keskenään tai lasten näkemysten kanssa. Joku haluaa lapsensa nimen näkyviin kaikkialle, joku toinen taas ei koskaan eikä mihinkään. Jos lapsen ja huoltajan päätökset poikkeavat toisistaan, noudattaa suurin osa vastaajista huoltajan päätöstä.

> Koska vanhemmilla on eri toiveita, näyttelyissämme emme listaa nimiä, ainoastaan ryhmän tunnuksen, ikähaarukan ja opettajan nimen. (V14)

> Kysymme yläkoulu- ja lukioikäisiltä siis aina vanhempien lisäksi myös tekijän omaa mielipidettä. Voihan olla, että vanhemmat haluavat lapsensa nimen esiin, mutta tekijä itse ei sitä halua. Ilman tekijän lupaa emme siis tällöin nimeä julkaise. Alaikäisen nuoren oma päätös ei kuitenkaan voi ohittaa huoltajien päätöstä, jos vanhemmat haluavat suojella lapsensa tunnistamista esim. netissä. Eli ensisijaisesti nimeä ei mainita, jos on ristiriitaisia mielipiteitä vanhemmilla ja lapsilla. (V14)

> Kuvataidekoulussa on muutaman kerran tullut huoltajilta viestiä että miksei heidän lapsensa nimeä löydy kuviksen näyttelyistä. Koulun linja on kuitenkin selvä, huoltajat päättävät saako oppilaan töitä esittää koulun toiminnan yhteydessä ja onko oppilaan nimi näkyvillä työn yhteydessä. (V7)

Tämän vastaajan edustamassa instituutiossa teosten yhteydessä mainitaan vain opetusryhmän nimi sekä ryhmän oppilaiden keskimääräinen ikä (esimerkiksi 5–6-vuotiaat). Näin toimitaan, koska jokaisessa ryhmässä on aina joku, jonka huoltaja on kieltänyt lapsen nimen julkaisun, ja tällöin on päädytty siihen, että työt julkaistaan vain ryhmän nimellä. Vastauksissa näkyy myös se, että vanhempien tiedostavuus ja vaativuus ovat lisääntyneet viime vuosien aikana.

> [--] vanhempi on kieltänyt kuvaamasta teoksia tai lasta ja lapsi olisi halunnut olla kuvassa... Vanhemman toivetta on tietenkin kunnioitettava. Useat vanhemmat toivovat, ettei lasten nimiä julkaistaisi, vaikka teoksia voisikin julkaista. Tämä on ehkä lisääntynyt viime vuosina ja siksi vähän tietoja sisältävään julkaisemiseen on usein päädytty. (V13)

> Nykyään kannattaa olla todella tarkkana julkaisemisen kanssa. Asiakkaat ovat erittäin tiedostavia! (V9)

> Useimmiten kuitenkin päädymme tuohon [etunimeen ja ikään]. Pelkäämmeköhän palautetta, vaikka lupa onkin saatu? (V13)

Viimeisessä vastauksessa ei eritellä, kenen palautetta mahdollisesti pelätään. Muiden vastausten perusteella voin silti päätellä, että vastauksessa tarkoitetaan lasten huoltajia. Ääritapauksissa käytäntöjä on jouduttu selvittämään jopa oikeusteitse. Seuraavassa vastauksessa on tosin kyse aikuisopiskelijan teoksesta, ei lapsen, mutta tapaus osoittaa silti sen, kuinka herkästä ja vakavasta asiasta on kyse.

> Lapsen huoltajat päättävät ja julkaisemisesta kysytään vielä erikseen viestillä tai sähköpostilla. Täysi-ikäisiltä kysytään vielä henkilökohtainen varmistus. Nimeämiskäytäntö tuotti ongelmia noin 5–10 vuotta sitten, kun asiakkaat alkoivat tiedostaa mitä ongelmia nimen julkaisemisesta mahdollisesti voi tulla. Konkreettisin ongelma syntyi, kun eräs aikuisopiskelijamme ilmoitti suoraan teoksen julkaisusta esitteessämme lakimiehelleen, kun emme olleet kysyneet lupaa julkaisuun. Vetosimme siihen, että teos oli tehty meidän oppitunneillamme, koulun materiaaleille, meidän opettajamme ohjauksessa, mutta se ei poistanut vastuutamme. Jouduimme maksamaan korvaukset teoksen julkaisusta ilman tekijän lupaa. Tämän jälkeen tiukensimme lupa- ja nimeämiskäytäntöjä julkaisuissa ja näyttelyissä ja jokaiselta huoltajalta, tai täysi-ikäiseltä opiskelijalta kysytään nykyään julkaisulupa teoksille jo ilmoittautumisen yhteydessä. (V9)

Ei ole mitenkään tavatonta, että oppilaitoksissa ajaudutaan toisinaan kiistoihin opetustoiminnassa valmistettujen teosten tekijänoikeudesta. Eräässä lausunnossaan tekijänoikeusneuvosto suosittaakin, että ”oppilaitoksissa syntyvien teosten käyttämisestä laadittaisiin sopimus oppilaitoksen ja tekijöiden välillä” (Tekijänoikeusneuvoston lausunto 1988:2). Kyseessä oli ammatillinen oppilaitos, ja siellä opinnäytetyönä tehtyjen teosten tekijänoikeus, ja lausunto on jo yli 30 vuotta vanha. Tästä huolimatta lausunnossa on edelleen osuvia huomioita myös taiteen perusopetuksen kannalta.

> Myös oppilaitoksissa syntyy tekijänoikeudellisesti suojattuja tuotteita. [- -] Työn valmistaneella opiskelijalla on tekijänoikeus työhönsä. [- -] Kysymys alaikäisen luomien teosten tekijänoikeuksien hallinnoinnista liittyy yksityisoikeuden yleisiin periaatteisiin. Holhouslain 20 §:n 2 momentin (368/83) mukaan vajaavaltaisella

> on oikeus määrätä siitä, minkä hän on vajaavaltaisuutensa aikana omalla työllään ansainnut. Tällaisia ansioita voivat olla esimerkiksi tekijänoikeuden luovutuksesta saadut korvaukset. (Tekijänoikeusneuvoston lausunto 1988:2)

Ei siis ole suinkaan yhdentekevää, millä nimellä, missä ja kenen luvalla teoksia julkaistaan. Korkein oikeus on linjannut eräässä tekijänoikeuteen liittyvässä ratkaisussaan (2005:92) näin:

> tekijän nimeä ei saa vastoin hänen tahtoaan ilmoittaa teoksessa tai saatettaessa teos yleisön saataviin. Jos tekijä on halunnut esiintyä salanimellä, myös tätä tekijän tahtoa tulee kunnioittaa. Tekijän tahdon merkitys ilmenee myös siinä, että teoksessa olevaa tekijän nimeä ei vastoin hänen tahtoaan saa siitä poistaa ilman, että menettely loukkaisi tekijän tekijänoikeuslain 3 §:n 1 momentista ilmenevää oikeutta. Korkein oikeus katsoo, että vastaavia periaatteita on perusteltua edellyttää noudatettavan myös sen suhteen, missä muodossa tekijän nimi ilmaistaan. Tekijälle kuuluu siten oikeus päättää siitäkin, mitä muotoa hänen nimestään käytetään teoskappaleissa tai saatettaessa teos yleisön saataviin, eikä tuon nimen muuttamista ilman tekijän suostumusta yleensä voida pitää hyvän tavan mukaisena. (KKO:2005:92)

Tekijänoikeudellisesti merkitystä on aina myös julkaisupaikalla ja -yhteydellä. Aineistoni perusteella teosten julkaisemiseen internetissä suhtaudutaan paljon kriittisemmin ja tarkemmin kuin muissa julkaisukanavissa julkaisemiseen. On eri asia asettaa lapsen taideteos esille museoon pariksi kuukaudeksi kuin verkkoon kenties ikuisiksi ajoiksi.

> Jos teos julkaistaan netissä, pitää nimi peittää (jos siis ei ole lupaa julkaista nimellä). (V10)

> Alaikäisen lapsen vanhemmilta kysytään lupa kuvan käyttöön, nimenmainitsemiseen erikseen painotuotteessa, erikseen netissä julkaistaviin. (V14)

> Lapsen yksityisyyden suoja on kaiken lähtökohta. Netissä ollaan todella tarkkoja siitä, että sekä vanhemmat että yläkouluikäinen lapsi ovat samaa mieltä. (V14)

Erityisesti verkossa julkaisemisen suhteen huolenaiheena esiin nousi EU:n uusi tietosuoja-asetus (679/2016)[3], henkilötietojen käsittelyä säätelevä laki, jota on sovellettu kaikissa EU-maissa 25.5.2018 alkaen. Tietosuoja-asetuksella ”suojellaan luonnollisten henkilöiden perusoikeuksia ja -vapauksia ja erityisesti heidän oikeuttaan henkilötietojen suojaan” (EU:n tietosuoja-asetus 679/2016 § 1). Sen keskeisenä tarkoituksena on ”entisestään vahvistaa yksityisyydensuojaa verkkoympäristössä” (Korpisaari & Pitkänen & Warma-Lehtinen 2018, 35). Asetuksessa säädetään ”henkilötietojen keräämisestä, tallentamisesta, käyttämisestä, luovuttamisesta, siirrosta ja muusta käsittelystä” (mt., 39), ja esimerkiksi henkilön nimi on henkilötieto. Sitä kautta asetus liittyy myös tekijän nimeämiseen taiteen julkisessa esittämisessä. Tietosuoja-asetusta täsmentää ja täydentää kansallinen tietosuojalaki (1050/2018). Tietosuoja-asetukseen tai tietosuojalakiin viitattiin muutamassa vastauksessa, joista yhdessä puhuttiin tietoturva-asetuksesta. Tulkitsen kuitenkin myös tämän vastaajan tarkoittavat tietosuoja-asetusta, sillä valtioneuvoston asetus tietoturvallisuudesta valtionhallinnossa (681/2010) on aivan eri asia.

> Ennen tietoturva-asetuksen voimaantuloa töissä mainittiin lapsen etu- ja sukunimi. (V3)

> Olemme pyytäneet tietosuojavaltuutetulta kannanottoa kysymykseen, mutta tietosuojalainsäädännön muutoksien vuoksi emme ole saaneet vastausta. Lähinnä kysyimme asiaa aineistojen verkkoon avaamisen kohdalla. [- -] pohdimme näitä kysymyksiä koko ajan, eikä lopullisia vastauksia meillä ole, esim. juuri tekijänoikeuden suhteesta tietosuojaan. (V15)

Vastausten perusteella asetus aiheuttaa epätietoisuutta ja muutoksia aiempiin toimintamalleihin. Epätietoisuus vaikuttaa liittyvän siihen, mitä henkilötietojen suojalla tarkoitetaan, mitä verkossa saa julkaista ja kenen suostumus tarvitaan. Kysymys on pitkälti jälleen siitä, kuka saa päättää mistäkin ja minkä ikäisenä: onko suostumus esimerkiksi lapsitekijän ni-

3 Euroopan parlamentin ja neuvoston asetus (EU) 679/2016, annettu 27 päivänä huhtikuuta 2016, luonnollisten henkilöiden suojelusta henkilötietojen käsittelyssä sekä näiden tietojen vapaasta liikkuvuudesta ja direktiivin 95/46/EY kumoamisesta (yleinen tietosuoja-asetus).

men julkaisemiseen aina huoltajan vastuulla, jos tekijä on alle 18-vuotias, vai saako tätä nuorempi lapsi päättää asioistaan itse? Ja jos saa, mikä on sopiva ikä itsenäisten päätösten tekemiseen? Kansallisessa tietosuojalaissa (1050/2018 § 5) on määritelty 13 vuoden ikäraja henkilötietojen käsittelyn lainmukaisuuteen silloin, kun kyseessä on tietoyhteiskunnan palvelujen tarjoaminen suoraan lapselle. Nämä palvelut kuitenkin tarkoittavat pääasiassa verkossa tarjottavia yhteisö- tai ajanvietepalveluja, kuten erilaisia pelejä tai sosiaalisen median palveluja (Korpisaari & Pitkänen & Warma-Lehtinen 2018, 142), eikä tämä pykälä sellaisenaan määrää 13 vuoden ikärajaa taiteen perusopetuksen toimintamalleihin. Mielestäni merkittävä yksityiskohta on se, että valmisteltaessa uutta tietosuojalakia ”lausunnoissa korostettiin internetin merkitystä nuorille ja puollettiin alemman ikärajan säätämistä. Kuuttatoista vuotta alempaa ikärajaa puoltavat myös useat lapsen muut perusoikeudet, kuten sananvapaus ja siihen kuuluva oikeus levittää sekä hankkia ja vastaanottaa tietoa”. (Mt., 140.) Yhtenä ohjenuorana lasten taiteellisen toiminnan yhteydessä voisikin suojelun lisäksi pitää juuri sananvapautta sekä lapsen oikeuksia näkemyksensä ilmaisemiseen ja kuulluksi tulemiseen häntä koskevissa asioissa, sillä nämä oikeudet on kirjattu myös yleissopimukseen lapsen oikeuksista (60/1991 § 12).

Kaikissa käytänteissä, päätöksentekotavoissa ja ratkaisumalleissa on lopulta kyse toimintakulttuurista. Taiteen perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa (2017, 13) todetaan, että oppilaitoksen toimintakulttuuri muotoutuu muun muassa vakiintuneista käytännöistä. Aineistoni perusteella näyttää siltä, että tekijän nimeämiseen ja taideteosten julkaisemiseen liittyvät käytännöt eivät ole vakiintuneita tai yhteisesti jaettuja. Joissakin vastauksissa tuli esiin, että yhteisesti sovituille käytännöille olisi tarvetta.

> Tämä tutkimus osoitti, että aiheesta ja sen tärkeydestä käytännön arjen sujumiseen on hyvä puhua meidänkin työyhteisössä. Eettisiäkin ongelmia on varmasti, mutta niiden laajuutta ja merkitystä ei ole selvitetty meilläkään. Esimerkiksi tulee mieleen kuvio, jossa opettaja päättää laittaa lapsen omasta mielestään hävettävän huonon työn seinälle nimen kera – mitä tehdään? Ainakin on neuvottelun paikka.(V6)

Yhteistä keskustelua ja linjanvetoa olisi siis tarpeen käydä, mutta missä, miten ja kenen johdolla sitä voitaisiin tehdä? Saavatko taiteen perusopetuksen toimijat riittävästi tukea ja tietoa esimerkiksi tietosuojaan

liittyvistä erityiskysymyksissä, joita työn arjessa tulee vastaan? Lapsuudentutkijat Niina Rutanen ja Kaisa Vehkalahti (2019, 23) toteavat, että uusi tietosuoja-asetus ”antaa hyvin vähän tukea siihen, miten lasten omaa, tietoon perustuvaa ja vapaaehtoista suostumusta henkilötietojen käsittelyyn pitäisi käytännössä ymmärtää ja käsitellä”. Heidän mukaansa lapsuuden- ja nuorisotutkimuksen parissa on jo merkkejä siitä, että tutkimusasetelmia rajoitetaan vain varmuuden vuoksi, vaikka tarvetta ei välttämättä olisi (mt., 24). Uhkaako vastaava tilanne myös taiteen perusopetusta? Käykö niin, että uusien säädösten myötä ollaan entistä varovaisempia vaikkapa sen suhteen, mitä kaikkea voidaan julkaista verkossa – huolimatta siitä, mitä pykälissä todellisuudessa sanotaan. Yhtenä osapuolena yhteisessä keskustelussa voisikin olla tietosuojaan perehtynyt asiantuntija, jotta mahdolliset väärinkäsitykset ja virheelliset tulkinnat saataisiin oikaistua.

LAPSEN TEKIJYYS: TASAPAINOILUA OIKEUKSIEN VÄLILLÄ

Kokonaisuutena aineistoni vastauksia leimaa kaksijakoisuus: toisaalta korostetaan lapsen tekijyyttä ja oikeutta päättää asioistaan, toisaalta painotetaan huoltajien roolia sekä yksityisyydensuojan ja suojelemisen tärkeyttä. Lapsen oikeuksien yleissopimuksen mukaan kaikissa julkisissa ja yksityisissä toimissa on huomioitava lapsen etu, ja sopimusvaltioiden on sitouduttava takaamaan lapselle välttämätön suojelu ja huolenpito (Yleissopimus lapsen oikeuksista 60/1991 § 3). Lapsen oikeus suojeluun näyttää olevan ristiriidassa tekijänoikeuden toteutumisen kanssa, mutta oikeastaan niissä on kyse samasta asiasta. Miten voimme toimia eettisesti oikein lapsen kannalta, mikä on lapsen etu?

Vastauksista käy ilmi, että lasten huoltajat ovat nykyään kovin tiedostavia ja aktiivisia osallistumaan. Tätä arvostetaan ja pidetään myönteisenä kehityssuuntana, sillä onhan hienoa, että huoltajat ovat kiinnostuneita lastensa tekemisistä ja ottavat osaa toimintaan ja päätöksentekoon – ja samalla myös vastuun kantamiseen. Asialla on kuitenkin myös toinen puoli: huoltajat painottavat usein suojelua enemmän kuin tekijänoikeutta, ja heidän näkemyksensä on se joka huomioidaan, jos huoltajan ja lapsen näkemykset poikkeavat toisistaan esimerkiksi tekijänimen ilmoittamisen suhteen. Kaikesta huoli- ja suojelupuheesta huolimatta lasten taiteessa

on mahdollista korostaa myös tekijänoikeudellista näkökulmaa, kuten eräs vastaaja aineistossani kirjoittaa.

> Tällä hetkellä tulkitsen asiaa tekijänoikeuslainsäädännön näkökulmasta eli että lapsen työ ylittää teoskynnyksen ja hänellä on oikeus saada nimensä esille teoksen yhteydessä. Lupa esittämiseen tietysti pitää olla ja alaikäiseltä se pyydetään huoltajalta. (V15)

Vaikutusta on myös sillä, miten tekijyys ja tekijänoikeus tuodaan osaksi taiteen perusopetuksen tiedotusta, opetusta ja arkea, eli millä tavalla niistä puhutaan lapsille ja heidän huoltajilleen. Lapsen tekijyyden kannalta olisi hyvä, että kaikessa tekijänoikeuteen liittyvässä opetuksessa tuotaisiin esiin myös lapsen tekijänoikeus omiin teoksiinsa ja kerrottaisiin konkreettisesti, mitä se merkitsee ja miksi se on tärkeää. Esimerkiksi taiteen perusopetuksen opetussuunnitelmissa tekijänoikeus mainitaan vain ohimennen. Opetussuunnitelma on kuitenkin opetusta raamittava ja velvoittava asiakirja, joten sen avulla käsityksiä lapsitekijyydestä ja lapsen tekijänoikeudesta voisi myös avartaa.

Aineistoni ei ole kattava, eikä vastauksista voi muodostaa yleispäteviä ohjeita tai toimintamalleja, vaikka jotkut vastaajista niin toivoivat. Tarvetta keskustelulle ja yhteiselle linjanvedolle tuntuu olevan. EU:n tietosuojaasetus sekä kansallinen tietosuojalaki ovat vaikuttaneet varovaisuuden lisääntymiseen, osittain ehkä turhaan tai liioitellusti. Mielestäni keskeinen kysymys on, miltä lasta oikeastaan halutaan suojella silloin, kun hänen nimeään ei mainita oman taideteoksensa yhteydessä. Eri aloille on olemassa eettisiä ohjeita lasten kanssa työskentelyä varten, mutta taiteen erityiskysymyksiin liittyen sellaiset vielä puuttuvat. Tärkeää olisi myös saada kaikki eri taiteenlajit mukaan, sillä eri aloilla kysymykset ja tilanteet saattavat olla hieman erilaisia. Koska myös varhaiskasvatuksen sekä perus- ja lukio-opetuksen toimijat ovat tekemisissä lasten ja nuorten taiteen julkaisemisen kanssa, olisi näiden tahojen yhteistyö taiteen perusopetuksen toimijoiden kanssa hedelmällinen lähtökohta lasten taiteen ja tekijänoikeuden eettisten linjausten muodostamiselle.

Tässä tutkimuksessa lasten oma ääni ei tule lainkaan kuuluviin, ja jatkossa olisi erityisen tärkeää tutkia aihetta myös lasten näkökulmasta. Mitä he itse ajattelevat tekijyydestä, tekijänoikeudesta ja kulttuurisista oikeuksistaan? Oikeustieteen professori Suvianna Hakalehto toteaa

Lapsioikeuden perusteet -teoksessa (2018, 5), että "[a]jatus oikeuksiensa toteutumista vaativasta lapsesta sopii huonosti perinteiseen lapsikuvaan ja hallintokulttuuriin". Harvoin on niin, että lapsi itse vaatii oikeuksiaan. Meidän aikuisten tehtävänä on paitsi huolehtia lasten oikeuksien toteutumisesta, myös siitä, että lapset ovat tietoisia näistä oikeuksista.

LÄHTEET

Alderson, Priscilla (2017) Common Criticisms of Children's Rights and 25 Years of the ijcr. *The International Journal of Children's Rights, 25* (2), 307–319.

Eskola, Jari (2018) Laadullisen tutkimuksen juhannustaiat: laadullisen aineiston analyysi vaihe vaiheelta. Teoksessa Raine Valli (toim.) *Ikkunoita tutkimusmetodeihin 2. Näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin*. 5., uudistettu ja täydennetty painos. Jyväskylä: PS-kustannus, 209–231.

EU:n tietosuoja-asetus 679/2016. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FI/TXT/?uri=CELEX%3A32016R0679 (Haettu 29.5.2019.)

Hakalehto, Suvianna (2018) *Lapsioikeuden perusteet*. Helsinki: Alma Talent.

Ihmisoikeuksien yleismaailmallinen julistus 1948. https://ihmisoikeusliitto.fi/wp-content/uploads/2016/05/YK_Ihmisoikeuksien-julistus.pdf (Haettu 29.5.2019.)

Karlsson Häikiö, Tarja (2018) Cultural participation for, with and by children – Enhancing children's agency and learning through art education and visual knowledge-building. *Information – Nordic Journal Of Art And Research,* Årg 7(1).

KKO:2005:92. https://www.finlex.fi/fi/oikeus/kko/kko/2005/20050092?search%5Btype%5D=pika&search%5Bpika%5D=tekij%C3%A4noikeus#aOT20050092_3 (Haettu 30.5.2019.)

Korpisaari, Päivi & Pitkänen, Olli & Warma-Lehtinen, Eija (2018) *Uusi tietosuojalainsäädäntö*. Helsinki: Alma Talent.

Kurikka, Kaisa (2013) Tekijyyden eleet. Kirjailijan kasvokuvat ja tekijänimet. Teoksessa Ilona Hongisto & Kaisa Kurikka (toim.) *Toisin sanoin. Taiteentutkimusta representaation jälkeen.* Turku: Eetos, 111–135.

Leppämäki, Laura (2006) *Tekijänoikeuden oikeuttaminen*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Leppämäki, Laura (2005) Tekijänoikeuden toinen puoli: Moraalinen oikeus. *Tiedepolitiikka: Edistyksellinen tiedeliitto ry:n julkaisu* 30 (3), 7–18.

Manojlo, Maravić (2014) Social constructions of the concept of child art. *Zbornik: Institut za Pedagoška Istraživanja*, 46 (2), 385–398.

Nieminen, Liisa (2010) Lasten ja nuorten tutkimus: oikeudellinen tarkastelu. Teoksessa Hanna Lagström & Tarja Pösö & Niina Rutanen & Kaisa Vehkalahti (toim.) *Lasten ja nuorten tutkimuksen etiikka*. Nuorisotutkimusseuran/Nuorisotutkimusverkoston julkaisuja 101. Helsinki: Nuorisotutkimusseura, 25–42.

Pennanen, Lea (2014) Lapsen taiteilijuudesta ja tekijyydestä. Teoksessa Marleena Mustola (toim.) *Lastenkirja. Nyt.* Helsinki: SKS, 113–136.

Pääjoki, Tarja (2011) Lasten taiteellinen toimijuus. Teoksessa Eeva Hujala & Leena Turja (toim.) *Varhaiskasvatuksen käsikirja.* Jyväskylä: PS-kustannus, 109–121.

Pääjoki, Tarja (2006) Mopoilua soramontussa ja lavatansseja vanhainkodissa. *Synnyt/origins* 4/2006, 57–69.

Rissanen, Mari-Jatta & Mustola, Marleena (2017) Lastenkulttuuri. Teoksessa Merja Koivula, Anna Siippainen & Paula Eerola-Pennanen (toim.) *Valloittava varhaiskasvatus: oppimista, osallisuutta ja hyvinvointia*. Tampere: Kustannusosakeyhtiö Vastapaino, 293–306.

Rutanen, Niina & Vehkalahti, Kaisa (2019) Lasten ja nuorten tutkimusetiikan muuttuvat kentät. Teoksessa Niina Rutanen & Kaisa Vehkalahti (toim.) *Tutkimuseettisestä sääntelystä elettyyn kohtaamiseen. Lasten ja nuorten tutkimuksen etiikka II*. Nuorisotutkimusverkoston/Nuorisotutkimusseuran julkaisuja 218. Helsinki: Nuorisotutkimusseura, 7–31.

Saaranen-Kauppinen, Anita & Puusniekka, Anna (2006) *KvaliMOTV – Menetelmäopetuksen tietovaranto*. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto. https://www.fsd.uta.fi/menetelmaopetus/kvali/L7_3_4.html (Haettu 9.1.2019.)

Sabol, F. Robert (2017) ART EDUCATION: A Civil Right Denied? *Art Education*, 70 (4), 9–11.

Schulte, Christopher M. & Thompson, Christine Marmé (toim.) (2018) *Communities of Practice: Art, Play, and Aesthetics in Early Childhood*. Cham, Switzerland: Springer.

Setälä, Päivi & Tiainen-Niemistö, Marjo & Vesikansa, Saara (toim.) (2016) *Lastenkulttuurin laatukäsikirja.* Uusi laitos. Suomen lastenkulttuurikeskusten liitto.

Stolp, Marleena (2011) *Taidetta, vastustusta, leikkiä ja työtä? Lasten toimijuus 6-vuotiaiden teatteriprojektissa*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Sunday, Kristine E. (2015) Relational Making: Re/Imagining Theories of Child Art. *Studies in Art Education*, 56 (3), 228–240.

Suomen perustuslaki 731/1999. https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1999/19990731 (Haettu 30.5.2019.)

Taiteen perusopetuksen laajan oppimäärän opetussuunnitelman perusteet 2017. Helsinki: Opetushallitus.

Tekijänoikeuslaki 404/1961. http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1961/19610404 (Haettu 9.1.2019.)

Tekijänoikeusneuvoston lausunto 1988:2. https://minedu.fi/documents/1410845/3974201/Lausunto+1989-02+Opinn%C3%A4yte (Haettu 10.6.2019.)

Terreni, Lisa (2013) Children's rights as cultural citizens: Examining young children's access to art museums and galleries in Aotearoa New Zealand. *Australian Art Education*, 35 (1/2), 93–107.

Tietosuojalaki 1050/2018. https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2018/20181050 (Haettu 10.6.2019.)

Valtioneuvoston asetus tietoturvallisuudesta valtionhallinnossa 681/2010. https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2010/20100681 (Haettu 10.6.2019.)
Yleissopimus lapsen oikeuksista 60/1991. https://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/1991/19910060/19910060_2 (Haettu 9.1.2019.)

LIITE

Omat nimet kirjoissa -kyselylomake

Kyselylomake tekijän nimeämisestä lasten taiteen yhteydessä. Lomakkeella kerätään aineistoa jatko-opiskelija Lea Pennasen väitöskirja-artikkelia varten.

1. Vastaajan nimi (oma nimi ja/tai instituution nimi)

2. Mitä tietoja lapsitekijästä yleensä mainitaan hänen taideteoksensa yhteydessä näyttelyissänne, teoksissanne tai julkaisuissanne? (monivalinta)

Pelkkä etunimi
Etu- ja sukunimi
Etunimi ja ikä
Etu- ja sukunimi ja ikä
Sukupuoli ja ikä
Pseudonyymi
Tekijätietoja ei mainita lainkaan
Muu

3. Jos tekijän ikä mainitaan teoksen yhteydessä, mistä syistä tähän ratkaisuun on päädytty? (avovastaus)

4. Kuka yleensä päättää nimeämiskäytännön eli sen, millä tavalla tekijätiedot mainitaan? (monivalinta)

Lapsitekijä saa itse päättää
Instituutiota edustavat aikuiset päättävät
Lapsen huoltajat päättävät
Nimeämiskäytännöstä neuvotellaan yhdessä lapsen kanssa
Nimeämiskäytännöstä neuvotellaan yhdessä huoltajien kanssa
Nimeämiskäytännöstä neuvotellaan yhdessä lapsen ja huoltajien kanssa
Nimeämiskäytäntö vaihtelee, joten yleistä linjausta ei ole
Muu

5. Oletteko törmänneet joihinkin ongelmiin, ristiriitoihin tai eettisiin kysymyksiin nimeämiskäytäntöjen yhteydessä? (monivalinta)

Kyllä
Ei

6. Jos vastaus edelliseen oli ”kyllä”, millaisiin ongelmiin, ristiriitoihin tai eettisiin kysymyksiin olette törmänneet ja miten ne on ratkaistu? (avovastaus)

7. Muita huomioita, ajatuksia tai kommentteja aiheesta – sana on vapaa! (avovastaus)